

**АКТИВІЗАЦІЯ МОВЛЕННЯ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМИ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ
ГРАМАТИЧНОЇ ТЕМИ „ПРИКМЕТНИК”**

С.І. Геращенко

Стаття присвячена питанню активізації мовленнєвої діяльності в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку. Представлено та обґрунтовано методичні умови і вправи, які можуть бути використані з метою активізації мовлення учнів на уроках української мови. Визначено теоретичні та методологічні підходи до визначення шляхів активізації мовлення учнів на уроках української мови у реальному практичному змісті.

Ключові слова: мовленнєва діяльність, , активізація мовлення, учні з порушеннями інтелектуального розвитку

The article is devoted to the issue of activating speech activity in students with intellectual disabilities. The methodical conditions and exercises that can be used to enhance the students' speech in the Ukrainian language lessons are presented and substantiated. The theoretical and methodological approaches to determining the ways of activating the students' speech in the ukrainian language lessons in the practical sense are determined.

Key words: speech activity,, activation of speech, students with intellectual disabilities

Розвиток мовлення учнів з порушеннями інтелектуального розвитку розглядається як одне з найважливіших завдань формування мовленнєвої діяльності в спеціальних навчальних закладах. У Державному стандарті спеціальної освіти, зазначено, що важливим компонентом життєвої компетентності учнів є реалізація комунікативного принципу навчання який є провідним при вивченні української мови та передбачає вміння користуватися мовою як засобом спілкування.

За дослідженнями провідних науковців корекційної педагогіки (В.І. Бондар, Л.С. Вавіна, Н.П. Кравець, В.М. Синьов, Є.Ф. Соботович, В.В. Тарасун, Т.К. Ульянова, М.К. Шеремет, М.Д. Ярмаченко та ін.) комунікативна спрямованість навчання української мови визначається основними функціями мовлення, які спрямовані на формування соціально активної особистості.

Вивчення української мови безпосередньо впливає на розвиток та корекцію пізнавальних можливостей учнів. Тому пошуку засобів активізації процесу засвоєння мовних знань та формування мовленнєвих умінь в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку завжди приділялась достатня увага вчених-дефектологів (А.К. Аксьонова, Н.М. Барська, Л.С. Вавіна, В.В. Воронкова, М.Ф. Гнезділов, Г.М. Дульнєв, Н.П. Кравець, В.Е. Левицький, Л.Л. Логвінова, В.Г. Петрова, Г.С. Піонтківська, З.Н. Смирнова, Т.К. Ульянова, М.П. Феофанов та ін.).

Як відомо, внаслідок недостатності аналітико-синтетичної діяльності та обмеженого попереднього мовленнєвого досвіду учні з порушеннями інтелектуального розвитку у процесі оволодіння мовленнєво-комунікативними вміннями зазнають певних труднощів, подолання яких не завжди буває успішним. Тому зусилля багатьох науковців та педагогів спрямовані на пошук засобів активізації мовних знань та мовленнєвих умінь, що сприятимуть формуванню в учнів умінь самостійно застосовувати їх у власних висловлюваннях.

Недосконалість мовленнєвої діяльності учнів з порушеннями інтелектуального розвитку, їх мовленнєве недорозвинення ускладнюють процес спілкування та розвитку мовномисленнєвої та пізнавальної діяльності учнів, перешкоджають створенню умов для успішної соціальної адаптації випускників. Організація та зміст навчання учнів з порушеннями інтелектуального розвитку на уроках української мови вимагає постійної уваги до більш повного використання потенційних інтелектуальних і

мовленнєвих можливостей школярів з порушеннями інтелектуального розвитку з метою підвищення ефективності процесу навчання.

У дослідженнях психологів, лінгвістів, психолінгвістів, формування і розвиток мовленнєвих умінь у процесі вивчення української мови передбачає сформованість у школярів певних знань про мову і мовлення.

М.Ф. Гнездилова в своїх дослідженнях обґрунтував положення про те, що формування всіх видів мовленнєвої діяльності на уроках мови є одним з основних завдань і методичним принципом навчання мови. На його думку, сформованість учнів з порушеннями інтелектуального розвитку таких мовленнєвих умінь і навичок, як читання і письмо, значно розширює коло їх комунікативних можливостей. Читаючи й аналізуючи під керівництвом вчителя тексти, учні набувають навички усвідомлення змісту прочитаного, а разом з тим засвоюють нові лексико-граматичні і синтаксичні конструкції.

На думку А.К. Аксьонової, Л.С. Вавінової, Н.П.Кравець, Г.С. Піонтківської та інших, активізувати в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку потреб у спілкуванні, викликати мотивацію до акту спілкування відповідно до умов, за яких здійснюється спілкування можливо за умови використання у процесі навчання комунікативного підходу до вивчення української мови, що забезпечить формування мовленнєвої компетентності учнів.

Для того, щоб розробити досить ефективні прийоми роботи і вправи з активізації мовлення учнів з порушеннями інтелектуального розвитку необхідно, перш за все, враховувати особливості мовленнєвого розвитку даної категорії учнів. Основна причина труднощів активізації мовлення учнів з порушеннями інтелектуального розвитку, як вказували Л.В. Занков, Ж.І. Шиф та інші - це відсутність в них потреби у говорінні і письмі, так званої мотивації мовлення, яка у таких учнів сама по собі не виникає.

Аналізуючи мовлення учнів з порушеннями інтелектуального розвитку, з її смислового боку, необхідно відзначити таку специфічну рису, як конкретність окремих оборотів і побудови висловлювання в цілому.

Внаслідок цього, усне висловлювання і письмовий виклад нерідко страждають схематичністю. Багатьма дослідниками А.К. Аксьонової, Л.С. Вавіною, М.Ф. Гнездиловим, В.Г. Петровою, Є.Ф. Соботович, зверталася увага на те, що при неповноцінно сформованому мовленні, процес формування комунікативних умінь проходить повільно і з стійкими порушеннями. Враховуючи вище сказане, можна стверджувати, що для учнів з порушеннями інтелектуального розвитку, оволодіння мовленнєвими вміннями є специфічна і досить істотна вимога до чіткого усвідомлення ролі мовлення в практичній діяльності.

У процесі розвитку мовлення учнів з порушеннями інтелектуального розвитку необхідно давати їм певний мінімум теоретичних відомостей, оскільки вміння та навички формуються більш успішно, якщо вони усвідомлені.

Для формування і розвитку мовлення в учнів вчителю необхідно правильно організувати, в першу чергу, словникову роботу, що передбачає максимально ефективний відбір лексичного матеріалу, його семантизацію з наступним систематичним включенням в практику мовленнєвої діяльності.

Вчителю необхідно систематично формувати і закріплювати ці вміння протягом усього періоду навчання у відповідності з програмними вимогами. У розробленій нами методиці роботи зроблена спроба систематизувати вправи, що сприятимуть активізації мовлення учнів з порушеннями інтелектуального розвитку 5-6 класів у процесі вивчення української мови.

У результаті аналізу необхідної науково-методичної літератури, враховуючи надбання в галузі сучасної спеціальної дидактики та методики викладання мови в основній школі, вивчення процесу навчання української мови у загальноосвітньому навчальному закладі, складовою частиною якого є розвиток усного і писемного мовлення школярів, ми прийшли до думки, що для активізації мовленнєвої діяльності учнів з порушеннями інтелектуального розвитку необхідно створити такі умови:

- спонукати постійно користуватися мовленням;

- навчати правильно добирати слова для висловлювання та побудови фраз;
- вимагати правильно будувати висловлювання;
- привчати викладати свої думки логічно, чітко, без помилок в усній і писемній формі.

Удосконалення мовлення школярів, з боку граматичної правильності, передбачає активне використання наявних зв'язків між лексикою, морфологією та синтаксисом.

Як зазначають О.М. Біляєв, Д.М. Богоявленський, С.Ф. Жуйков, Г.М. Іваницька, А.К. Маркова, В.Я. Мельничайко, Л.М. Симоненко, О.В. Текучов, Л.П. Федоренко, уміння використовувати набуті знання у практичній діяльності самі по собі не розвиваються і потребують спеціально організованого навчання.

Як стверджують Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, П.Я. Гальперін процес активізації мовлення в учнів повинен ґрунтуватися на взаємозв'язку розвитку мовлення і мислення.

Як відомо, мовні знання необхідні при побудові висловлювань різних типів, є активними стилістично усвідомленими чинниками. Оскільки, програмою з української мови для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з інтелектуальною недостатністю передбачено ознайомлення школярів з художнім, науковим та діловим стилем мовлення, а також з такими типами текстів, як розповідь, опис, міркування, вчитель повинен показувати стилістичні можливості тих частин мови які вивчаються, вчити свідомо будувати необхідні мовні конструкції в процесі продукування висловлювань. Розв'язання цього завдання не може бути досягнуто лише шляхом засвоєння зразків. Тому, необхідно систематично розвивати мовлення в учнів, стимулюючи їх до викладу власних думок, як в усній так і писемній формі. Коли активно працює думка, коли сам учень на своєму матеріалі відновлює, поширює, зіставляє, конструює, продукує речення певного типу, використовуючи ті чи інші мовленнєві звороти у зв'язному висловлюванні. Це є ефективними прийомами розвитку мисленнєвих

операцій, таких як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація, систематизація тощо. Практичне використання, запропонованих в експериментальній методиці, вправ, спрямоване на формування мисленнєвих і мовленнєвих дій.

Нами, в процесі розробки експериментальної методики, був врахований пропедевтичний принцип координації усного і писемного мовлення школярів, у якому усні види робіт передують письмовим.

Таким чином, вище зазначене, дозволило побудувати орієнтовну модель експериментального навчання. Програмний зміст, якого передбачає ознайомлення з мінімумом необхідних теоретичних відомостей, що збагачує лексичний запас школярів з порушеннями інтелектуального розвитку, впливає на граматичну будову їх мовлення, шляхом застосування корекційної роботи, на основі використання ефективних прийомів роботи та навчально-тренувальних вправ.

Відповідно до цього, роботу з активізації мовленнєвої діяльності, в період вивчення української мови, необхідно розпочинати з проведення словникової роботи. Зміст словникової роботи передбачає – розширення й активізація словника учнів, розкриття значення слів, розвиток навичок правильного вживання слів, ознайомлення з найпростішими фразеологізмами. Однак, вирішення тільки таких завдань у галузі лексичної роботи недостатньо. Щоб навчити учнів правильно висловлюватись, виражаючи власні думки, наміри, почуття, передавати інформацію, використовуючи різні синтаксичні конструкції, необхідно навчити учнів використовувати у мовленні лексико-граматичні групи слів: антоніми, синоніми, багатозначні слова. Саме за допомогою такої лексичної роботи в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку формуються уміння вірного слововживання, виразності, доцільності та образності мовлення.

Удосконалення мовлення школярів з боку граматичної правильності, передбачає активне використання наявних зв'язків між лексикою, морфологією та синтаксисом.

Виходячи з цього, під час розробки експериментальної роботи навчання ми пропонуємо використовувати такі прийоми роботи з активізації мовлення учнів з порушеннями інтелектуального розвитку:

- забезпечення активності і самостійності учнів під час виконання лексико-граматичних і граматико-стилістичних вправ;
- створення ситуацій, які б спонукали до використання мовних знань у самостійних усних і письмових висловлюваннях учнів;
- виправлення помилок у мовленні школярів на уроках української мови;
- приділення уваги до мовлення учнів на уроках інших предметів шкільного циклу.

У програмі подається мінімальний обсяг знань, доступний учням з порушеннями інтелектуального розвитку, певна лінгвістично-термінологічна основа, яка необхідна для розвитку мовленнєвих умінь учнів з порушеннями інтелектуального розвитку. Як стверджують психологи Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, О.М. Леонтьєв, О.О. Леонтьєв, І.Я. Лернер, поняття можуть виконувати свою пізнавальну роль лише в тому випадку, якщо будуть втілені в точні словесні позначення та визначення. Створення умов для формування понять та для точного вираження їх у визначеннях і термінах, є вимогою принципу науковості і доступності.

Відомо, що процес розвитку мовлення в учнів складний і довготривалий і потребує від вчителя досконалого знання теоретичних основ розвитку мовлення, ефективного застосування методів і прийомів, системи вправ, як основного засобу навчання зв'язних висловлювань, важливої умови дієвості навчання.

Для повноцінного розвитку мовлення учень повинен набути таких здатностей:

- розуміти лексичні та граматичні мовні значення;
- засвоювати норми літературного мовлення;
- зіставляти усне і писемне мовлення;

- збагачувати темп мовлення згідно з мірою удосконалення мовленнєвотворчої системи.

У процесі розробки вправ, спрямованих на розвиток мовлення учнів, ми враховували специфіку мовленнєвого розвитку учнів з порушеннями інтелектуального розвитку. Ці вправи передбачали забезпечення комунікативно-діяльнісного і функціонально-стилістичного підходів до навчання української мови, а їх зміст і характер мали відповідати структурі мовленнєвої діяльності.

Таким чином, адаптуючи різні вправи з розвитку мовлення, ми пропонуємо такі основні групи навчально-тренувальних вправ: рецептивні, репродуктивні, продуктивні.

До рецептивних – відносяться загальномовленнєві та стилістичні вправи, що потребують від учня сприйняття, усвідомлення і запам'ятовування одержаної інформації, характеристики мовних явищ за певною ознакою, оцінки й аналізу мовних засобів, знаходження в тексті стилістичної невідповідності тощо. Учням доцільно пропонувати такі завдання: виділити в запропонованому мовному матеріалі певну частину мови, довести доречність її вживання, підібрати близькі або протилежні за значенням слова, вставити дану частину мови у речення тощо.

З метою активізації мовлення пропонуються репродуктивні вправи, які спрямовані на застосування набутих знань у практичній діяльності. Вони вказують на способи діяльності, передбачають вибір мовних засобів за певною ознакою, поширення речень і вставку пропущених слів, відповіді на запитання тощо.

Учням пропонуються такі завдання: замість крапок вставити пропущені слова, продовжити речення, утворити словосполучення і речення з поданих слів, дати відповіді на запитання, поставити запитання до речення і тексту, перебудувати речення, вживаючи різні частини мови тощо.

На основі набутих знань і сформованих мовленнєвих умінь учнів з порушеннями інтелектуального розвитку, доцільно використовувати вправи продуктивного характеру, які передбачають творче застосування цих знань з тим, щоб використати їх у новій мовленнєвій ситуації. Вони потребують вільного оволодіння способами діяльності, необхідними для перебудови текстів, редагування, продукування зв'язних висловлювань різних стилів, типів і жанрів мовлення. Учні пропонуються такі завдання: виявити й виправити наявні у тексті помилки, робота з деформованим текстом, скласти зв'язну розповідь на задану тему, побудувати висловлювання за запитаннями, скласти усний переказ прослуханого чи прочитаного самими учнями різного типу текстів.

У процесі активізації мовлення учнів з порушеннями інтелектуального розвитку необхідно приділяти значну увагу ситуативним вправам. Їх основою є певна мовленнєва ситуація, яка стимулює учнів до мовленнєвої діяльності.

Відтворення різноманітних мовленнєвих ситуацій, що спонукають учнів до висловлювання, полегшує процес перетворення мовлення у засіб спілкування. Працюючи з учнями в цьому напрямку, спочатку демонструються зразки висловлювань, їх побудова. Поступово розвивається здатність школярів складати найпростіші тексти. У процесі виконання навчальних завдань за принципом від дій за аналогією до самостійних висловлювань з часом розвивається самостійність в мовленнєвій діяльності розумово відсталих школярів.

Зміст експериментальної роботи з розвитку умінь правильно й доречно складати власні висловлювання розумово відсталими учнями, за допомогою зазначених вправ, і є підґрунтям для формування комунікативних умінь: сприймати і розуміти чуже мовлення, запам'ятовувати необхідну інформацію, розпізнавати вивчені явища; відтворювати, використовуючи засвоєнні знання і мовні засоби, вибирати необхідні й доцільні мовні засоби, поширювати речення, вставляючи необхідні за змістом слова, доповнювати

речення, ставити запитання і відповідати на поставлені запитання, переказувати прочитаний чи прослуханий текст; творчо застосовувати набутий досвід у нових мовленнєвих ситуаціях, перебудовувати текст, редагувати, створювати зв'язні висловлювання.

Список використаних джерел

1. Вавина Л. С. Методические рекомендации к изучению русского языка учащимися вспомогательной школы с украинским языком обучения / Людмила Сергеевна Вавина. – К., 1977. – 48 с.
2. Геращенко, Світлана Іванівна. Формування комунікативних умінь у розумово відсталих старшокласників у процесі вивчення граматики (на матеріалі вивчення прикметника) : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / С. І. Геращенко ; керівник роботи Г. С. Піонтківська ; Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. - Київ, 2010. - 21 с.
3. Гнездилов М. Ф. Развитие устной речи умственно отсталых школьников : пособ. для учителей вспомогат. шк. / Михаил Федотович Гнездилов. – М. : Учпедгиз, 1947. – 135 с.
4. Піонтківська Г. С. Шляхи підвищення ефективності навчання правопису учнів молодших класів допоміжної школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Піонтківська Г. С. – К. : НПУ, 1991. – 166 с.
5. Соботович Є.Ф. Особливості засвоєння лексики розумово відсталими дітьми / Є.Ф. Соботович // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: наук.-метод. Зб. / Ін-тут спец. педагогіки АПН України. – К., 2004. – Вип. 5. – С. 304-308.
6. Супрун М. О. Педагогіка : підручник для духовних і світських закладів освіти – К. : КДА, 2018. – 400 с.
7. Suprun, N. Pedagogy as an academic discipline in the context of religious education. Proceedings of the Kiev Theological Academy. 2011. No.15. – P. 323-333.